

УДК 811. 161. 2' 367

Гошилик В.Б.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
факультету іноземних мов
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Комплективний потенціал відносних прикметників як атрибутивних поширювачів аналітичних дієслівних предикатів

У статті розглядається комплективний потенціал відносних прикметників як атрибутивних поширювачів аналітичних дієслівних предикатів, граматично представлених стійкими дієслівно-іменними сполуками. Проаналізовано характер поєднання аналітичного предиката і морфологічного ад'єктива та вплив їх взаємодії на пропозитивні потенції висловлювання.

Ключові слова: атрибутивна синтаксема, аналітичний предикат, семантико-синтаксична структура речення, семантично елементарне просте речення, семантично неелементарне просте речення, пропозиція, каузація.

Goshylyk V.B.

The Complicative Potential of the Relative Adjectives as the Attributive Modifiers of the Analytical Verbal Predicates

The article deals with the complicative potential of the relative adjectives as the attributive modifiers of the analytical predicates, grammatically represented by the set verb-noun phrases. The author analyses the nature of the combination of the analytical predicate and morphological attribute as well as the influence of their interaction on the propositional potential of the utterance.

Key words: attributive syntaxeme, analytical predicate, sentence semantic-syntactical structure, semantically elementary simple sentence, semantically non-elementary simple sentence, proposition, causation.

Як відомо, розчленованість форми стійких дієслівно-іменних сполук (далі – СДІС) та семантична центральність їх іменникового компонента створює можливості додаткової характеристики експлікованої предикативної ознаки через використання в присубстантивній позиції різного роду атрибутивних поширювачів, що відбивається на пропозитивних потенціях породжених аналітичними предикатами конструкцій.

Спеціалізованим засобом граматичного представлення атрибута-означення є прикметник, який “функціонує в реченні як формально-синтаксичний

приіменниковий другорядний член речення і як семантико-синтаксичний атрибутивний компонент (атрибутивна синтаксема)” [3, 121]. На думку Я.М. Чопика, якісні та відносні прикметники, категорійне значення яких полягає у вираженні статичних ознак та властивостей предметів, а також позначуваних іменниками опредметнених дій і ознак [5, 122; 9, 183], формують відповідно ядерну та навколоядерну зони функціонально-семантичного поля атрибутивності в сучасній українській мові [10, 2].

Особливості атрибутивних відношень, що “виникають внаслідок згортання окремих компонентів семантичної структури речення і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами або в результаті формально-граматичних перетворень – з’єднання двох елементарних речень у семантично складну конструкцію” [4, 133], дають змогу стверджувати поліпропозитивність висловлювання з ад’єктивним атрибутом [7, 42]. Так, зміст семантично ускладненого речення *Війська коаліції зазнали серйозних втрат* (З журналу), що має велику семантичну ємність і виражає “складну” думку, формують кілька ієрархічно впорядкованих пропозитивних номінацій. Одна пропозиція (*Війська коаліції зазнали втрат*) є основною, базовою. Вона має ознаки предикативності й актуалізує зміст висловлювання. Інша (*Втрати були серйозними*) є побічною, вторинною відносно суб’єктно-предикатної репрезентації і представлена у згорнутому вигляді¹: використання в присубстантивній позиції прикметника *серйозний* як носія стягнутої пропозиції і засобу смислової конденсації висловлювання відбиває загальну тенденцію до економії мовних засобів, збільшення семантичної ємності висловлювання завдяки використанню імпліцитних структур.

Ступінь пропозитивності не є однаковим для всіх прикметників і залежить, на думку І.В. Кононенко, від характеру семної структури ад’єктива, його лексичного значення, способу творення, типу пресупозиції, ступеня зсуву

¹ Для позначення компонентів простого семантично ускладненого речення, що є репрезентантами згорнутих пропозицій, ми послуговуємось, услід за Г.О. Золотовою [6], М.О. Корміліциною [8] та М.В. Будько [2], терміном **комплікатор**.

сполучуваності з опорним словом, значення іменного компонента словосполучення, семантичної структури речення та ширших контекстуальних умов [7, 46].

Показовими у плані створення пропозитивної номінації є відносні прикметники. Завдяки відтворенню ознаки через відношення до інших предметів чи явищ, вони здатні досить економно назвати ситуацію, як-от: *дерев'яний* → *виготовлений з дерева*; *травневий* → *у травні*; *південний* → *з півдня*. Характеризуючись високим рівнем ускладнення номінативного аспекту змісту речення, відносні прикметники називають ситуацію “за її окремими штрихами” [8, 19], що знаходять відображення у таких категоріях:

1. **Категорія темпоральності.** Ознакою відтемпоральних прикметників, які виникли, як зауважує О.К. Безпояско, “внаслідок трансформації, або згортання, речень, що обов’язково супроводжує конденсацію висловленої думки” [1, 127], є часова протяжність явища позамовної дійсності. Наприклад: *Протягом усього робочого дня учасники конференції зробили лише одну **п’ятнадцятихвилинну** перерву...* (З газети); *Кожен з волхвів проходив **багатолітню** виучку...* (З журналу); *Йому ще вистачало сил давати **післяобідні** консультації численним поціновувачам високого мистецтва* (З газети); *Роздавати **передвиборні** обіцянки треба з розумом* (З газети). – Назви часових відрізків, які лягли в основу творення зазначених у наведених прикладах ад’єктивних атрибутів, дають змогу імпліцитно репрезентувати ситуацію, що є своєрідним тлом для вираженої суб’єктно-предикатною конструкцією інформативно основної події. Темпоральна характеристика описуваного факту позамовної дійсності може при цьому стосуватися або його тривалості (*п’ятнадцятихвилинний* → *протягом п’ятнадцяти хвилин*; *багатолітній* → *протягом багатьох років*), або точної локалізації на часовому відрізку (*післяобідній* → *після обіду*; *передвиборний* → *перед виборами*).

За умов набуття відносними прикметниками з темпоральною семантикою якісного значення збільшується ступінь стягнення ними пропозитивної

конструкції, оскільки вони не лише ідентифікують часовий відрізок, якому належить описуваний стан речей, а й “називають ознаки предмета, явища, яких вони набувають у відповідний період часу (сема часу) і характерні для цього періоду (сема якості)” [1, 129]. При цьому ідентифікація завуальованих у морфологічному атрибуті ознак базується на спільних (фонових) для носіїв певної мови знаннях. Порівняйте: *На зимовій сесії він не набрав потрібної кількості балів і з нього було знято стипендію* (Г. Тютюнник) – *Вітрини не набули ще зимової урочистості* (О. Ільченко). – Якісно-часова функція прикметника *зимовий* в останньому прикладі зумовлена появою у нього відтінку переносного значення, що спричиняє послаблення семи часу та посилення якісного сенсу. Адекватне визначення семантики цього атрибута потребує звернення не лише до констатації вісі часу, а й до фонових знань мовця, у яких відбито його життєвий досвід. Набір якісних ознак при цьому може бути необмеженим і стосуватися різних аспектів об’єкта позамовної дійсності: наявності великої кількості новорічних прикрас та гірлянд, широкого асортименту зимових товарів, численних пропозицій про надання максимально високих сезонних знижок тощо.

2. Категорія локативності. В семантиці відносних прикметників з просторово-локативним значенням міститься вказівка на просторовий об’єкт, у межах якого існує названа семантично опорним компонентом СДІС ознака. Наприклад: *Вона дивилась за всім в домі, сама проводила хатнє господарство, ще й на службу ходила* (І. Нечуй-Левицький); *У 1835 році Буяльський першим виконав двостороннє перерізання додаткових нервів...* (З журналу). – Атрибутивні синтаксеми *хатній* та *двосторонній* є семантичними корелятами локативних детермінантів *в хаті* й *з двох сторін*, які, переміщуючись у присубстантивну позицію, проходять завершальний (морфологічний) ступінь ад’єктивації та завуальовують власне-семантичну функцію локатива у семантико-синтаксичній функції атрибута.

Ускладнення семантичної структури речення не відбувається у випадку вживання конкретизатора з просторовою семантикою при предикатних СДІС на

позначення руху чи переміщення у просторі, як-от: *Невтомний мандрівник здійснив навколосвітню подорож і поділився з журналістами численними враженнями* (З газети). – Локативний компонент *навколосвітній* входить у наведеному прикладі до актантної рамки вираженого неоднослівним найменуванням предиката руху, тобто є засобом реалізації його семантичної валентності; пор.: *подорожувати навколо світу*.

3. **Категорія речовинності (предметності).** Завдяки трансформаційним процесам у структурі речення, за яких вихідний зміст висловлювання з об'єктивних причин обмежується вузькими виражальними рамками, можливим є утворення прикметників, які вказують на вміст якоїсь речовини в предметі або матеріал, з якого виготовлений чи складається предмет. У випадку з предикатними СДІС, де семантично центральний компонент репрезентує абстраговане поняття, відносні прикметники із семою речовини є трансформом інструментальної синтаксеми і походять від актанта зі значенням засобу у власне-семантичній структурі речення. Наприклад: *Хлорну обробку води здійснюють з метою її пом'якшення...* (З посібника). – У наведеному прикладі ад'єктивний атрибут *хлорний* не може трактуватися як комплікатор, оскільки в узагальненій формально-синтаксичній функції ознаки він завуальовує власне-семантичну функцію засобу дії. Пор.: *Хлором обробляють не тільки воду* (З посібника). – Наявність компонента з семантикою інструментальності передбачена дієслівним предикатом дії і є запорукою формування інформативно достатнього висловлювання.

Відносні прикметники із семою предметності можуть сполучатися з іменниковим компонентом досліджуваних неоднослівних предикатів унаслідок переосмислення власної семантичної структури, що виявляється у посиленні якості цих прикметників та одночасному послабленні їх попереднього лексичного значення. Прикладами розширення мовної маніфестації різноманітних ознак реалій об'єктивного світу можуть слугувати сполучення *залізна дисципліна* та *туманне уявлення* у таких конструкціях: *Вважав [секретар] для себе обов'язком*

дотримуватись залізної дисципліни (А. Дімаров); *Про село вона мала досить туманне уявлення* (С. Добровольський). – Поєднання конститuentів наведених ад'єктивно-іменних словосполучень ґрунтується на асоціативних зв'язках між ознакою, переданою відносним прикметником, та позамовним об'єктом, для якого ця ознака є метафоризованою, переносною. Порівняйте у зв'язку з цим 1) твердість сталі і твердість встановленого порядку, дотримання якого є обов'язковим для всіх членів певного колективу, та 2) спричинену туманом невиразність навколишніх предметів і невиразність уявлення людини про що-небудь. Подібні багатозначні відносно-якісні прикметники виконують у тексті образно-естетичну функцію.

4. Категорія ознаки за дією та за відношенням до різного роду вимірів. Здатність до ускладнення семантичної структури висловлювання неоднаковою мірою виявляється у віддієслівних прикметників, що відтворюють ознаку за відношенням до дії предмета, як-от: 1) *Вони [лелеки] зробили над ним прощальне коло і полетіли* (В. Земляк). – Характерною особливістю віддієслівних прикметників є збереження у них первинної дієслівності, що дає змогу відтворити максимально завуальовану семантику вихідного дієслівного предиката. Порівняйте: *Лелеки зробили над ним прощальне коло* ← *Прощаючись, лелеки зробили над ним коло* ← *Лелеки зробили над ним коло* + *Лелеки прощалися*. 2) *Лікувальну дію мають усі частини чудодійного куща: квіти, плоди, листя, кора, насіння, деревина* (З журналу). – Морфологічний атрибут *лікувальний* у наведеному прикладі вступає у комплетивні відношення з іменниковим компонентом предикатної сполуки *мати дію* і, перетягаючи на себе центральну семантику новоствореної тричленної дієслівно-ад'єктивно-іменної сполуки, зумовлює її семантичну відповідність дієслову *лікувати*, порівняйте: *Лікують усі частини чудодійного куща: квіти, плоди, листя, кора, насіння, деревина*. Дієслівний компонент значення віддієслівних прикметників, таким чином, виявляє здатність зумовити лексичне “спустошення” семантично центрального компонента СДІС і передати предикатну семантику власними засобами.

Відносним прикметникам властивою є репрезентація параметричних ознак описуваного явища, тобто тих, що стосуються розміру, обсягу, кількості тощо. Так, у реченні *Нещодавня поразка команди на власному полі завдала їй численним уболівальникам **подвійного** болю* (З газети) міститься вказівка на вдвічі більший об'єм спричинених поразкою переживань. У цій конструкції атрибут *подвійний* має велике інформативне навантаження, оскільки він імплікує два наслідки, що розкривають суть повідомлюваного і подаються у посттексті: 1) *Примарними стали шанси команди на вихід до чвертьфіналу* та 2) *Незрозумілою залишається доля наставника клубу, який запрягся у разі поразки своїх підопічних піти у відставку*.

Можливим є входження відносних прикметників у причиново-наслідкові та цільові відношення із предикатом базової структури і перетворення їх у глибинні предикати: 1) *Зазнавши **інфляційних** збитків, середньостатистична українська сім'я вже вкотре переконається у примарності надії на щасливе майбутнє* (З газети). – У наведеному прикладі атрибутивна синтаксема *інфляційні* отримує велике семантичне навантаження, оскільки у ній в конденсованому вигляді постає ситуація-причина, наявність якої призводить до виникнення у суб'єкта відповідного стану. Про це свідчить низка трансформацій: *Зазнати **інфляційних** збитків* (завуальованість причиново-наслідкових зв'язків зумовлює кваліфікацію прикметника в присубстантивній позиції як атрибутивної синтаксеми) ← *Зазнати збитків **через інфляцію*** (за семантичним наповненням аналізований атрибут є рівнозначним типовій причиновій синтаксемі / причиново-наслідковому комплікатору) ← *Зазнати збитків, **бо має місце інфляція*** (причина оформлена засобами підрядної частини з семантикою каузативності у складнопідрядному реченні) ← *Зазнати збитків + **Інфляція*** (основою для формування семантично ускладненого висловлювання слугують дві ситуації (ситуація-причина й ситуація-наслідок), пов'язані причиново-наслідковим зв'язком). 2) *Конфліктуючі сторони провели **мирні** переговори і досягли певних конкретних домовленостей щодо відновлення спокою в регіоні* (З журналу). – За семантико-синтаксичною функцією

атрибутивної синтаксеми відносний прикметник *мирні* приховує власне-семантичну функцію мети, яка відповідно до семантичної ознаки наступності забезпечує конденсацію в ньому певної ситуації, що виступає бажаним для суб'єкта дії наслідком. Порівняйте у зв'язку з цим компоненти трансформаційного ланцюга: *Проводити **мирні** переговори* ← *Проводити переговори, **спрямовані на досягнення миру*** ← *Проводити переговори з **метою досягнення миру*** ← *Проводити переговори для того, **щоб досягнути миру*** ← *Проводити переговори + **Досягнути миру***.

Відносні прикметники можуть утворювати з опорним субстантивом оказіональні сполучення, основою для яких слугують фонові знання носіїв мови. Так, у реченні *Для чого ж було тоді піднімати “касетний” скандал?* (З газети) сполучення “касетний” скандал “розшифровується” реципієнтом завдяки наявності у нього інформації про ситуацію спілкування (“скандал, пов'язаний з опублікуванням змісту частини аудіозаписів, зроблених майором Мельниченком”).

Отже, відносні прикметники як спеціалізовані засоби вираження атрибутивності в сучасній українській мові мають широку сполучуваність з непередметними іменами й виконують у структурі породжених предикатними СДІС конструкцій семантико-синтаксичну функцію атрибутивної синтаксеми. Вторинність атрибутивних відношень, їх похідність від різного роду відношень між предметами та явищами позамовної дійсності спричиняє завуальованість у вираженому відносним прикметником присубстантивному атрибутивному поширювачі складних ситуацій, завдяки чому досягається максимальна передача особливостей відображуваного стану речей за мінімального використання для цього мовних засобів. Як комплікатори не кваліфікуються ті компоненти реченнєвої структури з атрибутивною семантикою, які репрезентують на власне-семантичному рівні організації висловлювання зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката облігаторні компоненти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К. Прикметник // Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови: Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 93-141.
2. Будько М.В. Семантико-синтаксическая структура простого осложненного предложения: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / АН Украины; Ин-т укр. языка. – К., 1992. – 16 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
5. Грищенко А.П. Прикметник у функції головного компонента в словосполученні // Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв’язки). – К.: Наук. думка, 1975. – С. 120-131.
6. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
7. Кононенко І.В. Пропозитивна семантика прикметника (на матеріалі української та російської мов) // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 42-46.
8. Кормилицына М.А. Семантически осложненное (полипропозитивное) простое предложение в устной речи: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01/ Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1992. – 36 с.
9. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1968. – 226 с.
10. Чопик Я.М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. – К., 1991. – 22 с.